

Дидактична гра як спосіб формування толерантності молодших школярів в умовах інклюзії

У статті розглядається проблема використання дидактичної гри у навчально-виховному процесі молодших школярів з метою формування моральних якостей, серед яких особлива увага приділяється поняттю толерантності. Наголошується на важливості виховання норм толерантної поведінки з моменту приходу дитини до школи, що здатне вплинути та поступово змінювати сучасне суспільство. Охарактеризовано особливості, структурні елементи, етапи і вимоги, що встановлюються до дидактичної гри. Зазначено, що дидактична гра в умовах інклюзивної освіти здатна вирішити ряд проблем, серед яких як налаштування стосунків між учнями, зменшення або й знищення бар'єру спілкування, так і можливість проявити себе нарівні з іншими, гарна спроба згуртуватися у міцний класний колектив. Обґрунтовано здатність дидактичної гри здійснювати позитивний виховний вплив у душі толерантності на свідомість молодших школярів.

Ключові слова: дидактична гра, молодші школярі, толерантність, інклюзивна освіта, виховання, навчання.

Постановка наукової проблеми та її значення. На протязі всього життя людина грає певну соціальну роль, відведену їй у суспільстві. Всього за період від новонародженого немовля і до похилого віку, вона програє близько ста ролей, до виконання кожної з яких готується або сама, або ж її готує спільнота. У дитячі роки гра є основним видом діяльності, за її допомогою діти пізнають оточуючий світ, мають можливість перевірити власну силу, спритність, кмітливість. У грі виникає бажання уявляти і фантазувати, відкривати таємниці й прагнути до чогось нового, світлого, прекрасного.

Прихід дитини до школи після дитячого садка обумовлений зміною діяльності: з ігрової у навчальну. Проте гра продовжує займати важливу роль у її житті, стає провідним засобом не лише відпочинку, але й творчого пізнання. Вміле використання гри у навчально-виховному процесі покликане покращити результативність навчання, сприяти розвитку дитини, здійснювати позитивний вплив на її виховання.

Значення застосування гри у навчанні молодших школярів в умовах інклюзивної освіти є не менш важливим. Граючись, діти взаємодіють, спілкуються, виконують разом одне спільне завдання, що, в свою чергу, дає змогу розкритися, довіритися, показати здібності та можливості кожного.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дидактичні ігри стали предметом особливої уваги у працях О. Макаренка, В. Сухомлинського, А. Сікорського, Б. Блонського, С. Рубінштейна (формування уяви); Л. Виготського, О. Леонтєва, Р. Жуковської, Д. Менджерницької, О. Усової, Л. Артемової, О. Запорожець, Л. Венгер, Д. Ельконіна, А. Соноріної (вплив на розумовий розвиток); Ф. Блехер, З. Богуславської, Н. Гамбург, Г. Ляпіної, Є. Баничевої, К. Радіної, Г. Щукіної, С. Шамової (засоби активізації навчальної діяльності).

Проблему використання дидактичних ігор у навчальному процесі досліджували і зарубіжні педагоги: Я. Коменський, Ж. Руссо, Ж. Піаже, М. Монтессорі, Дж. Брунер, З. Контануєте, Е. Баффі, Е. Говен, К. Кімборльд, Б. Роуем, Х. Хеден, Мак-Конел та Джекобсон, В. Оконь [4, с. 1, 2].

Основні положення та поняття толерантності відображені у працях філософів (М. Бердяєв, Р. Валітова, Ф. Вейс, У. Джеймс, О. Довгополова, В. Зарка, М. Золотухін, А. Камю, П. Кінг, М. Конше, Р. Крісті, В. Лекторський, Ж.-П. Сартр, В. Соловйов, К. Ясперс), соціологів (Г. Бутигін, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, О. Конт, С. Оксамитна, В. Портянкіна, О. Швачко) та психологів (Б. Ананьєв, О. Асмолов, І. Бех, С. Бондирєва, Д. Колесов, С. Клепцова, О. Кононко, О. Леонтєв, М. Ліпман, В. Маралов, А. Маслоу, О. Петровський, К. Роджерс, В. Сітаров, У. Солдатова, Л. Шайгерова). Дану проблему розглядали у своїх працях і класики педагогічної думки: Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, М. Монтессорі, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський, С. Френе, Р. Штайнер та інші.

Мета статті – визначити роль та місце дидактичної гри у навчально-виховній роботі з молодшими школярами, обґрунтувати її важливість використання в інклюзивному середовищі і задля формування такого поняття, як толерантність.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Молодший шкільний вік – особливий період для дітей, пов'язаний з початком навчальної

діяльності, підпорядкуванням низки правил і норм перебування у загальноосвітньому навчальному закладі. Це час, коли перед вже вчорашнім дошкільником відкриваються двері у новий світ знань, вмінь, навичок, здібностей та можливостей.

Даний етап у життєдіяльності школярів характеризується закріпленням і подальшим розвитком тільки тих основних людських характеристик пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, уяви і мислення), необхідність яких пов'язана з навчанням у школі, коли відбувається прогрес розумового розвитку дітей. Від домінування наочно-дійового й елементарного образного мислення, від допонятійного рівня розвитку і бідного на логіку міркування школяр піднімається до словесно-логічного мислення на рівні конкретних понять [5, с. 8].

Організація навчально-виховного процесу вимагає копіткої праці, ретельної підготовки і реалізації попередньо поставлених цілей до навчання молодшого школяра. При чому ефективність організації великою мірою залежить від співпраці і постійної взаємодії як усіх учнів, так і їх наставника. Пошук, підбір, власний винахід, використання усіх можливих методів та форм роботи допоможуть кращому засвоєнню навчального матеріалу, сприятимуть всебічному розвитку дитини і здійснюватимуть значний виховний вплив. Одним із таких методів позитивної дії на особистість є дидактична гра.

Закономірним і звичним для усіх є той факт, що гра приносить задоволення, дарує радість, забезпечує невідкладні потреби. Це одна з найважливіших сфер життєдіяльності дитини, що прямо чи опосередковано пов'язана із дорослою людиною. За все життя гра не оминула жодного, навпаки, постійно має місце серед щоденних турбот.

Дидактична гра – це групова чи індивідуальна практична діяльність, в якій навчальне завдання пропонують дітям у вигляді ігрового завдання, що обумовлюється і контролюється ігровими правилами [4, с. 10]. Це практична групова справа з вироблення оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовах, що відтворюють реальну обстановку. Під час гри в учня виникає мотив, суть якого полягає в тому, щоб успішно виконати взятую на себе роль. Система дій у грі виступає як мета пізнання і стає безпосереднім змістом свідомості школяра. Все, що допомагає успішному виконанню ролі (знання, вміння, навички), має для учня особливе значення і якісно ним усвідомлюється [7, с. 19].

Мета дидактичних ігор – сформувати в учнів вміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Для того, аби оволодіти певними знаннями, вміннями і навичками, учень повинен бути зацікавлений в такій необхідності, тобто самостійно проявляти інтерес до вивчення тих чи інших предметів. Гра здатна виконати дану функцію, більше того, спроможна перевершити сподівання самих школярів щодо очікуваних результатів навчання.

Дидактичні ігри є важливим засобом активізації навчальної діяльності молодших школярів, оскільки вони:

- органічно об'єднують освітню, виховну і розвивальну мету навчання;
- задовольняють різноманітні ігрові, пізнавальні або соціальні дитячі інтереси;
- збагачують коло уявлень про навколишній світ;
- впливають на розвиток психічних процесів, на формування активної особистості;
- виступають як засіб всебічного розвитку дитини, зокрема, її пізнавальних здібностей;
- підвищують інтерес до навчання, розвивають уважність, забезпечують краще засвоєння навчального матеріалу;
- активізують розумову діяльність, розвивають трудові уміння та навички школярів;
- застосовуються як метод і форма навчання молодших школярів;
- певною мірою сприяють засвоєнню окремих знань та умінь;
- забезпечують формування у дитини соціально прийнятих етичних норм поведінки та їх осмислення [4, с. 10].

Особливо важливе місце займає дидактична гра та ігрові прийоми у навчальному процесі першокласників, адже становлення і розвиток їхньої навчальної діяльності відбувається у період ще слабких довільних процесів: уваги, сприйняття, пам'яті та ін. Окремий програмовий матеріал потребує від дитини значних вольових зусиль та багаторазового виконання різних варіантів вправ для його засвоєння. Саме тоді гра, запобігаючи психічному навантаженню дитини і допомагає реалізувати навчальну мету значно швидше й міцніше, ніж будь-який інший педагогічний засіб [2, с. 45].

Використання дидактичної гри при навчанні молодших школярів є таким собі рушійним засобом активізації в умовах інклюзивної освіти. Звичайно, її підготовка та безпосереднє проведення потребує від вчителя значних затрат часу, планування, втілення і реалізації попередньо поставлених навчальних та виховних цілей, котрі гра покликана задовольнити та виконати. Дитина з особливостями психофізичного розвитку, будучи повноправним школярем, не потребує надмірної опіки з боку вчителя і в процесі гри є її таким же учасником, як і всі інші. Гра ж, при дбальй організації, здатна вирішити ряд проблем, серед яких: налаштування стосунків між учнями, зменшення або й знищення бар'єру спілкування, можливість проявити себе нарівні з іншими, гарна спроба згуртувати класний колектив в одне ціле.

Добираючи ту чи іншу дидактичну гру, слід пам'ятати, що процес створення гри містить ряд етапів:

- вибір теми;
- визначення мети й завдань гри;
- підготовка і проведення гри (повідомлення учням теми гри, підготовка унаочнень, проведення гри, підбиття підсумків).

Успіх проведення гри залежить від дотримання вимог:

- ігри мають відповідати навчальній програмі;
- ігрові завдання мають бути не надто легкими, проте й не дуже складними;
- відповідність гри віковим особливостям учнів;
- різноманітність ігор;
- залучення до ігор учнів всього класу [7, с. 20].

Головною і вкрай важливою особливістю дидактичної гри є те, що граючись, діти не помічають того, що засвоюють знання, оволодівають навиками дій з певних предметів, вчать культурі спілкування один з одним тощо. Вона характеризується ще й тим, що школяр у процесі гри спостерігає, класифікує, порівнює, зіставляє, аналізує, робить узагальнення. І на відміну від звичайного уроку, де гру не застосовують, всі складні розумові процеси проходять невимушено й легко. Як результат, дитина може бути насичено та інтенсивно розумово навантажена, проте не помічатиме цього.

Грою можна вважати тільки таку навчальну діяльність, у якій наявний хоча б один із наступних елементів:

- очікування несподіванки – поява, зникнення, пошук, знаходження;
- загадка, що інтригує дітей, стимулює їхню творчу фантазію, мобілізує дитячий досвід;
- елемент руху або змагання.

Висока ефективність дидактичної гри поза сумнівом, адже і вчителі, і діти працюють із використанням ігрових матеріалів легше, веселіше, а головне – значно продуктивніше. Позитивним є те, що дидактична гра не робить із помилки трагедію, не розцінює її як незнання. Не буде помилок – не буде і творчого процесу [3, с. 20].

Особливо важливе поєднання гри з навчальною діяльністю в період переходу від дошкільного дитинства до школи, що зумовлює поступову зміну провідних видів діяльності – ігрової на навчальну.

Структура розгорнутої ігрової діяльності включає такі компоненти, як:

- спонукальний – потреби, мотиви, інтереси, прагнення, які визначають бажання дитини брати участь у грі;
- орієнтувальний – вибір засобів і способів ігрової діяльності;
- виконавський – дії, операції, які дають можливість реалізувати ігрову мету;
- контрольньо-оцінний – корекція і стимулювання активності ігрової діяльності [6, с. 191].

Значення гри у навчально-виховному процесі можна вважати як неоцінене, адже вона виконує ряд різноманітних функцій, серед яких: активізація інтересу та уваги дітей; розвиток пізнавальних здібностей, кмітливості, уяви; закріплення знань, вмінь і навичок; тренування сенсорних вмінь та навички тощо. Правильно побудована цікава дидактична гра збагачує процес мислення індивідуальними почуттями, розвиває саморегуляцію, тренує вольові якості дитини. Не варто оцінювати дидактичну гру лише з позицій навченості дитини. Її цінність передусім у тому, що вона виконує роль емоційної розрядки, запобігає втомі дітей, знижує гіподинамію [6, с. 192].

Дидактичну гру можна використовувати, як ланку між навчальною та самостійною ігровою діяльністю. Виникаючи на основі організованого чи стихійного навчання дидактичні ігри фактично продовжують його в формі гри. Разом з тим в дидактичній грі діти оволодівають

специфічними способами ігрової діяльності – ігровими діями, ігровими відношеннями, ігровими ролями, які дозволяють самостійно реалізувати свої уявлення про навколишній предметний світ, діяльність та відношення людей. Ігрові ситуації, які є в кожній дидактичній грі, є прикладом створення уявлюваних ситуацій самими дітьми [1, с. 5].

Виховання за допомогою дидактичних ігор оцінюється приблизно так же, як і вивчення будь-яких предметів або отримання нових знань від їх вивчення. Тобто виховна складова навчального процесу прирівнюється до навчальної на одному рівні і є не менш вагомою. Ось чому формування понять та уявлень про найрізноманітніших людські чесноти та якості, тим більше у процесі ігрової діяльності, мають на меті створення нової моделі культурної особистості, що є першочерговим завданням для усіх навчальних закладів.

У сучасному суспільстві, де поряд з людяністю існує жорстокість, важливе місце відводиться моральному вихованню, необхідним складовим якого є поняття толерантності, що посідає одне із почесних місць. Толерантність являє собою вміння власним думкам, судженням, поглядам протиставляти думки інших, байдуже, знайомих чи ні, людей. Це вміння проявляти терпимість, поблажливість, милосердя у будь-якому відношенні до всіх оточуючих. Це здатність визнавати відмінність від власних ідей, уявлень, міркувань. Є надія на те, що саме молодші, підрастаючі покоління, виховані в дусі толерантності, зможуть хоча б частково змінити сучасний менталітет, перетворити навколишній світ, наповнити його культурно вихованими громадянами.

Про значення толерантності у відношенні до дітей та людей з різноманітними особливостями або порушеннями у розвитку й не варто говорити. Дане поняття в інклюзивній освіті є вкрай необхідним і настільки важливим, що повинне стати усталеною нормою, про яку не потрібно нагадувати. Толерантні відносини між здоровими людьми та людьми з порушеннями призначені зруйнувати будь-які бар'єри між ними, змінити, в першу чергу, ставлення одних до інших і навпаки.

Виходячи з вищевикладеного матеріалу, можна стверджувати про вагомість використання дидактичних ігор у навчальній діяльності молодших школярів та виховання у них толерантності по відношенню не лише до однолітків, а усіх, без винятку, людей. Коли дитині важко пояснити, як потрібно ставитися та спілкуватися із дітьми та людьми з особливостями у розвитку, як важливо враховувати побажання та погляди інших, приміром, школярів або вчителів, на допомогу прийде гра. Тобто те, про що можна сухо розмовляти і пояснювати, набагато цікавіше представити у формі ігрової діяльності, що у молодших школярів безперечно викликатиме інтерес.

Загальновідомо, що потреба у грі ніколи не зникне у людини. Для дитини особлива її цінність полягає не тільки в тому, що вона надає можливість як загального, так і фізичного, духовного зростання, а й у плані підготовки до різних сфер життя. Гра для дитини, особливо в молодшому шкільному віці, наділена ще й дослідницьким змістом, який дає змогу моделювати все те, що існує поза грою. Саме через гру дитина швидше знайомиться з правилами та нормами спілкування з оточенням – із світом природи, з людьми; швидше опановує навички й звички культурної поведінки [2, с. 40].

Виховуючи дітей згідно норм толерантності вкрай важливо, аби вони уже з молодшого шкільного віку розуміли, що кожна людина – неповторна, унікальна особистість; всі люди взаємозалежать або взаємодоповнюють один одного, що дає змогу виділити певні спільні чи відмінні риси їх існування; так само, як кожен має право на життя, точно так має право на повагу людської гідності і розуміння з боку інших.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Дидактична гра – цікавий, ефективний, вже випробуваний засіб навчання, виховання і розвитку дітей, проте не унікальний і не є універсальним. Вона, скоріш за все, виступає таким собі помічником учнів, що здатний впливати на хід і результати їх навчально-виховної діяльності. Надмірне використання гри призведе до небажання школярами виконувати навчальні завдання у звичайному режимі і тоді ігрова діяльність поступово почне переважати над навчальною. Доцільність використання гри на тих чи інших етапах уроку залежить також і від рівня знань, умінь і навичок учнів та від складності завдань, які стоять перед ними.

Дидактична гра як є прекрасним засобом виховання, адже навчас дітей формувати характер, приймати рішення в залежності від конкретної ситуації, нести відповідальність за власні дії та вчинки, розвиває самооцінку та впевненість. В умовах інклюзивної освіти дидактична гра виконує роль такої собі соціалізації, надає школярам можливість взаємодіяти один з одним, вчить враховувати не лише власні потреби та інтереси, але й оточуючих.

Для сором'язливих дітей, для дітей з особливостями у розвитку гра – це чи не єдина можливість проявити себе, завоювати прихильність серед однолітків. Вона не лише позитивно впливає на навчання школярів, але й здійснює вплив на виховання моральних якостей, серед яких толерантність, особливо як складова культурно-вихованої особистості у сучасному суспільстві, поряд з іншими займає першочергове місце. При правильному підході роль дидактичної гри надзвичайна – вона вчить любити знання, прагнути до навчання і виховання, показує правильні моделі відносин і поведінки.

Джерела та література

1. Артемова Л. В. Вчися граючись / Л. В. Артемова. – К. : Томіріс, 1995. – 112 с.
2. Гра у становленні особистості дитини. Роль гри у навчанні й вихованні молодших школярів // Початкова школа. – 1997. – № 6. – С. 40-45.
3. Коваль В. Формування мовлення у гри / В. Коваль // Початкова освіта. – 2009. – № 48. – С. 20-23.
4. Крутій В. А. Активізація навчальної діяльності молодших школярів у процесі використання дидактичних ігор : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 / В. А. Крутій; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2001. – 20 с.
5. Розвиток інтелекту [Текст] // Завуч. – 2005. – № 22. – С. 8-9.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К. : Абрикос, 2002. – 368 с.
7. Щербань П. Дидактичні ігри у навчально-виховному процесі / П. Щербань // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 14-25.

Referens

1. Artemova L. V. Vchysja grajuchys' / L. V. Artemova. – K. : Tomiris, 1995. – 112 s.
2. Gra u stanovlenni osobystosti dytyny. Rol' gry u navchanni j vyhovanni molodshyh shkoljariv // Pochatkova shkola. – 1997. – № 6. – S. 40-45.
3. Koval' V. Formuvannja movlennja u gri / V. Koval' // Pochatkova osvita. – 2009. – № 48. – S. 20-23.
4. Krutij V. A. Aktyvizacija navchal'noi' dijal'nosti molodshyh shkoljariv u procesi vykorystannja dydaktychnyh igor : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk : spec. 13.00.09 / V. A. Krutij; In-t pedagogiky APN Ukrainy. – K., 2001. – 20 s.
5. Rozvytok intelektu [Tekst] // Zavuch. – 2005. – № 22. – S. 8-9.
6. Savchenko O. Ja. Dydaktyka pochatkovoï' shkoly / O. Ja. Savchenko. – K. : Atrykos, 2002. – 368 s.
7. Shherban' P. Dydaktychni igry u navchal'no-vyhovnomu procesi / P. Shherban' // Pochatkova shkola. – 1997. – № 9. – S. 14-25.

Кайдалова Галина. Дидактическая игра как способ формирования толерантности младших школьников в условиях инклюзии. В статье рассматривается проблема использования дидактической игры в учебно-воспитательном процессе младших школьников с целью формирования нравственных качеств, среди которых особое внимание уделяется понятию толерантности. Отмечается важность воспитания норм толерантного поведения с момента прихода ребенка в школу, что способно повлиять и постепенно изменять современное общество. Охарактеризованы особенности, структурные элементы, этапы и требования, устанавливаемые к дидактической игре. Отмечено, что дидактическая игра в условиях инклюзивного образования способна решить ряд проблем, среди которых как настрой отношений между учениками, уменьшение или даже уничтожения барьера общения, так и возможность проявить себя наравне с другими, хорошая попытка сплотиться в прочный классный коллектив. Обоснована способность дидактической игры оказывать положительное воспитательное воздействие в духе толерантности на сознание младших школьников.

Ключевые слова: дидактическая игра, младшие школьники, толерантность, инклюзивное образование, воспитание, обучение.

Kaidalova Halyna. Didactic Game as a Way of the Formation of Tolerance in Junior Pupils in Terms of Inclusion. The article examines the problem of using didactic game in the educational process of primary school children with purpose to form moral qualities; special attention is paid on the concept of tolerance. Didactic game is a collective or individual activity, in which children get training tasks as gaming task that is caused and controlled by gaming regulations. The purpose of didactic games is to form pupil's ability to combine theoretical knowledge with practical activities.

The usage of didactic game in the teaching pupils of primary school serves like good activation in the conditions of inclusive education. Its preparation and realization needs from teacher some time consuming, planning, implementation and results of the pre-set training and upbringing tasks that the game can satisfy and fulfill. Children with special needs, being full schoolboy or schoolgirl, do not require teachers excessive care and during the game he or she are the same game's member like all others pupils. If game is well organized it can solve a number of problems, which include: setting good relations between pupils, reduce or destroy the barrier of

communication, the ability to display themselves on a par with other, good attempt to unite the class group into one strong team.

In modern society, where, along with humanity there is violence, very important role plays such category of moral upbringing as tolerance. Educating children according to the norms of tolerance is extremely important. They must understand that everyone – are unique personality; all people depend or complement each other, which makes it possible to identify some common or distinctive features of their existence; like everyone has the right for life, such everyone has the right on respecting their own human dignity and understanding from others.

Key words: didactic game, junior pupils, tolerance, inclusive education, upbringing, training.